O‘ZBEK VA QOZOQ XALQLARI TILIDA PERAFRAZALAR: LINGVOMADANIY TAHLIL

Baybulatov Nurjan Saken o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

baybulatovnurjan3@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek va qozoq tillarida uchraydigan perafrazalarning leksik-semantik, poetik va madaniy jihatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Har ikki xalq tilida perafraza xalq tafakkuri, badiiy didi va dunyoqarashining muhim ifodasi sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: perafraza, o‘zbek tili, qozoq tili, obrazlilik, milliy tafakkur, badiiy ifoda, lingvomadaniyat.

Til – xalq tafakkuri, milliy ruhiyati va madaniyatining eng muhim ko‘zgusidir. O‘zbek va qozoq xalqlari qadimdan bir ildizdan o‘sib chiqqan turkiy elatlar bo‘lib, ularning tillari ham o‘xshash tuzilma va ma’no tizimlariga ega. [1, 26-b]

Tilshunoslikda perafraza (yunoncha periphrasis – “atroflicha ifoda etish”) – biror narsa yoki hodisani to‘g‘ridan-to‘g‘ri nomlamasdan, balki uning belgisi, xususiyati yoki aloqador ma’nosi orqali ifodalashdir. Bu hodisa o‘zbek va qozoq tillarining badiiylik, obrazlilik va emotsionallik xususiyatlarini yanada kuchaytiradi [1.26-b]. Olimlar – N. Mahmudov (O‘zbek tili) va R. Sizdyqova (Qozoq tili) o‘z tadqiqotlarida perafrazani xalqning milliy tafakkur ifodasi sifatida baholaydilar [2, 52-b].

Perafraza ikki xalq tilida ham so‘z san’atining bir ko‘rinishidir. U fikrni bevosita emas, majoziy yoki tavsifiy yo‘l bilan ifodalaydi. Perafraza yordamida nutq ta’sirchan, badiiy va ifodali tus oladi.

Masalan:

O‘zbek tilida: “Oq oltin” – paxta;

Qozoq tilida: “Қара алтын” – neft;

O‘zbek tilida: “Yurt posboni” – harbiy;

Qozoq tilida: “Отан ұлы” – harbiy;

O‘zbek tilida: “Dil oynasi” – ko‘z;

Qozoq tilida: “Көздің айнасы” – ko‘z [3, 62-b].

Ko‘rinib turibdiki, har ikki tilda perafrazalar majoziy ifoda, ramziy tafakkur, va milliy madaniyatga tayangan holda yuzaga kelgan.

Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov kabi adiblar asarlarida perafraza tildagi obrazlilikni kuchaytiruvchi asosiy vosita sifatida qo‘llanilgan. Masalan, Navoiy “quyosh” o‘rniga “osmon chirog‘i”, “ko‘z” o‘rniga “dil oynasi” deb ataydi [7,109-b].

Erkin Vohidov “Sen – mehr daryosi, oq sutli osmonimsan” deb onani samoviy obraz sifatida perafraza qiladi [7,113-b].

Abay Qunanbayev, Jambul Jabayev, Mukagali Makataev kabi shoirlar esa perafrazani xalqona ifoda vositasi sifatida ishlatgan. Masalan, Abayning: “Көзімнің қарасы, көңілімнің санасы” (“Ko‘zimning qorasi, ko‘nglimning ongi”) ifodasi sevimli insonni perafraza yo‘li bilan ta’riflaydi.

Har ikki xalq tilida perafraza milliy qadriyat, urfdan kelib chiqqan tasavvur, tabiat va mehnat hayoti bilan chambarchas bog‘liqdir.

O‘zbek tilidagi “oq oltin” (paxta), “non – mo‘’jiza”, “ko‘hna shahar” (Buxoro, Samarqand) singari perafrazalar xalqning mehnatsevarlik va qadimiy madaniyatini ifodalasa, Qozoq tilidagi “темір тұлпар” (temir ot – avtomobil), “дала ұлы” (dasht o‘g‘loni – qahramon), “ақ шаңқан арман” (oq orzu – orzular dunyosi) ifodalari dasht hayoti, erkinlik va orzuga sodiqlik ruhini beradi [2, 79-b].

Demak, perafraza – har ikki xalq tafakkuridagi ramziy tilda fikrlash an’anasining badiiy shaklidir.

O‘xshashliklar va farqlar:

– Ikkala tilda ham perafraza so‘z o‘rniga obrazli ifoda yaratadi.

– O‘zbek tilida perafraza ko‘proq madaniy-urban (shahar, hunar, mehnat) tasvirlarda ishlatiladi.

– Har ikki xalqda “oltin”, “yorug‘lik”, “ona”, “yurt” ramzlari ko‘p qo‘llanadi.

– Qozoq tilida esa perafrazalar tabiat, dasht, ot, erk timsollariga tayangan.

– Poetik tilda hissiy ta’sirni kuchaytiradi.

– O‘zbek adabiyotida arab-fors obrazlari ko‘proq, qozoqda esa xalqona, etnik obrazlar ustun.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘zbek va qozoq xalqlari tili, adabiyoti va madaniyatida perafrazalar tilning estetik va milliy ifoda qudratini namoyon etadi. Ular har ikki xalqning ramziy tafakkuri, xalqona badiiy fikrlash uslubi va so‘zga hurmatini ko‘rsatadi. Perafraza - bu shunchaki so‘z o‘yinlari emas, balki milliy tafakkur madaniyatining tildagi ifodasidir. Shuning uchun o‘zbek va qozoq tillarida perafrazalarni o‘rganish qiyosiy lingvistika, poetika va madaniyatshunoslik uchun dolzarb ilmiy yo‘nalish hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012.

2. Asqarova M. O‘zbek tili leksikologiyasi asoslari. – Toshkent, 2010.

3. Sizdyqova R. Til menen tanıs. – Almatı: Ana tili, 1997.

4. Kenesbayev S. Қазақ тілінің фразеологиясы мен стилистикасы. – Almatı: Ғылым, 1989.

5. Nurmagambetov A. Қазіргі қазақ әдеби тілі. – Almatı, 2002.

6. Musabekova G. Қазақ поэзиясындағы перифраза құбылысы. – Almatı, 2015.

7. Oripov A., Vohidov E. Tanlangan asarlar. – Toshkent, 2008.